

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ В СИСТЕМІ НАУКОВО-ОСВІТНЬОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АГРАРНОЇ ЕКОНОМІКИ

*Н. М. Сіренко, доктор економічних наук, професор
Миколаївський національний аграрний університет*

У статті обґрунтовано теоретико-методологічні аспекти інтелектуального капіталу в системі науково-освітнього забезпечення аграрної економіки. Визначено структуру інтелектуального капіталу в аграрному секторі, взаємозв'язок наукової діяльності та суспільства, напрями формування інтелектуальної творчої діяльності в аграрному секторі. Охарактеризовано особливості розвитку аграрної освіти та університетської науки, основні пріоритети їх реформування.

Ключові слова: *інтелектуальний капітал, людський капітал, інтелектуальна власність, науково-освітнє забезпечення, аграрна економіка.*

Постановка проблеми. Подальший соціально-економічний розвиток України залежить від системної здатності відповідати вимогам інформаційно-індустріального суспільства ХХІ століття, яке ґрунтується на економіці знань інноваційного типу, де спеціалізовані й повсякденні знання є джерелом економічного та суспільного прогресу. В умовах інноваційної економіки відбуваються докорінні зміни у засобах та структурі виробництва, головна роль у формуванні додаткового продукту та соціально-економічного розвитку країни переходить від матеріальних ресурсів до інтелектуального капіталу. Основні відмінності сучасної моделі інноваційного розвитку полягають у наступному: 1) знання формують більшу частину створеної суспільством вартості; 2) домінування на ринку інтелектуальних продукції і послуг; 3) пріоритетність діяльності, пов'язаної із виробництвом, збереженням і використанням знань; 4) домінування в структурі трудових ресурсів суб'єктів інтелектуальної праці; 5) орієнтація на споживача; 6) превалювання швидкості науково-технічних змін над швидкістю змін у матеріальному виробництві; 7) зростання трансакційних витрат; 8) підвищення частки інформації і комунікацій у забезпеченні конкурентоспроможності підприємства, регіону, держави.

У більшості розвинених країн частка інтелектуального капіталу в собівартості продукції сягає 70 відсотків. Здебільшого це наукоємні галузі з уніфікованим виробництвом, які еластичні стосовно впровадження інновацій. Але аграрний сектор економіки, в свою чергу, характеризується безперешкодним формуванням системи узгодженої взаємодії товаровиробників, держави, наукових організацій у створенні інновацій, а відповідно є чутливим до формування і розвитку інтелектуального капіталу.

Огляд (аналіз) останніх досліджень і публікацій. Першочергова роль людського ресурсу та продуктів його розумової діяльності у розвитку сучасного суспільства зумовлює активізацію досліджень в напрямках визначення сутності, оцінки, механізмів нарощування інтелектуального капіталу. Цій проблематиці присвячено праці В.Геєця, Е.Тоффлера, С.Ілляшенка, В.Іноземцева, Б.Леонтєва та інших вітчизняних й іноземних вчених-економістів. Але дослідження інтелектуального капіталу здебільшого носять загальний теоретико-методологічний характер і недостатньо уваги приділяється ролі інтелектуального капіталу в розвитку аграрного сектора економіки.

Метою статті є дослідження теоретико-методологічних аспектів інтелектуального капіталу в системі науково-освітнього забезпечення аграрної економіки.

Виклад основного матеріалу. Методологічно в складі інтелектуального капіталу виділяють [1, 2]: людський капітал (який складається із знань, навичок, досвіду, ноу-хау, творчих здібностей, нестандартного способу мислення, здатності до прийняття рішень, морально-етичних цінностей, трудової культури); організаційний капітал (як система програмного забезпечення, товарних знаків, промислових зразків, ліцензій, патентів, організаційної культури, політики підприємства тощо); споживчий капітал (як сукупність торговельних марок, зовнішніх комунікацій, системи організаційної взаємодії тощо). Сучасні концепції інтелектуального капіталу базуються на тому, що люди, генеруючи, зберігаючи і використовуючи знання (людський капітал), передають його через взаємодію

один з одним (споживчий капітал) у результаті чого формується інтелектуалізоване знання (організаційний капітал).

Споживчий та організаційний (похідний від споживчого) капітали формуються на основі системи людських знань, умінь, навичок і мотивації, тобто в означеній концептуальній тріаді первинним є людський капітал. Ядром же інтелектуального капіталу є гносеологічні концепції створення, структуризації та передачі знань, які реалізуються в межах науково-освітніх систем.

Держава як суб'єкт забезпечення динамічного розвитку суспільства і високого рівня життя населення, а також забезпечення національної, екологічної та інших видів суспільної безпеки, закономірно є гарантом розвитку освіти і науки. В такому аспекті ми погоджуємося із С.Володіним, що відносини в науковій сфері, які розвиваються по лінії «державна-наука-виробництво-споживання», є застарілими [3]. Крім того, слід відмітити, що наука – це широкосистемне поняття, основними складовими групами якого є фундаментальні та прикладні дослідження (рис. 1). Зважаючи на те, що фундаментальні дослідження є теоретико-методологічною основою прикладних в поєднанні з їх довгостроковим і часто мало комерційним характером, вважаємо, що вони повинні бути об'єктом державного управління і фінансового забезпечення.

В економічній літературі існує декілька підходів до розкриття сутності наукової діяльності. Частина науковців розглядає це поняття через інтелектуальну творчу діяльність у взаємозв'язку із науково-педагогічною, науково-технічною та науково-організаційною [4], внаслідок чого відбувається ототожнення інтелектуальної творчої діяльності з науковою діяльністю у певних сферах суспільного життя. Такий підхід частково обґрунтований, оскільки він дозволяє спрямувати дослідження на розкриття особливостей інтелектуальної творчої діяльності та визначити основні напрями її здійснення.

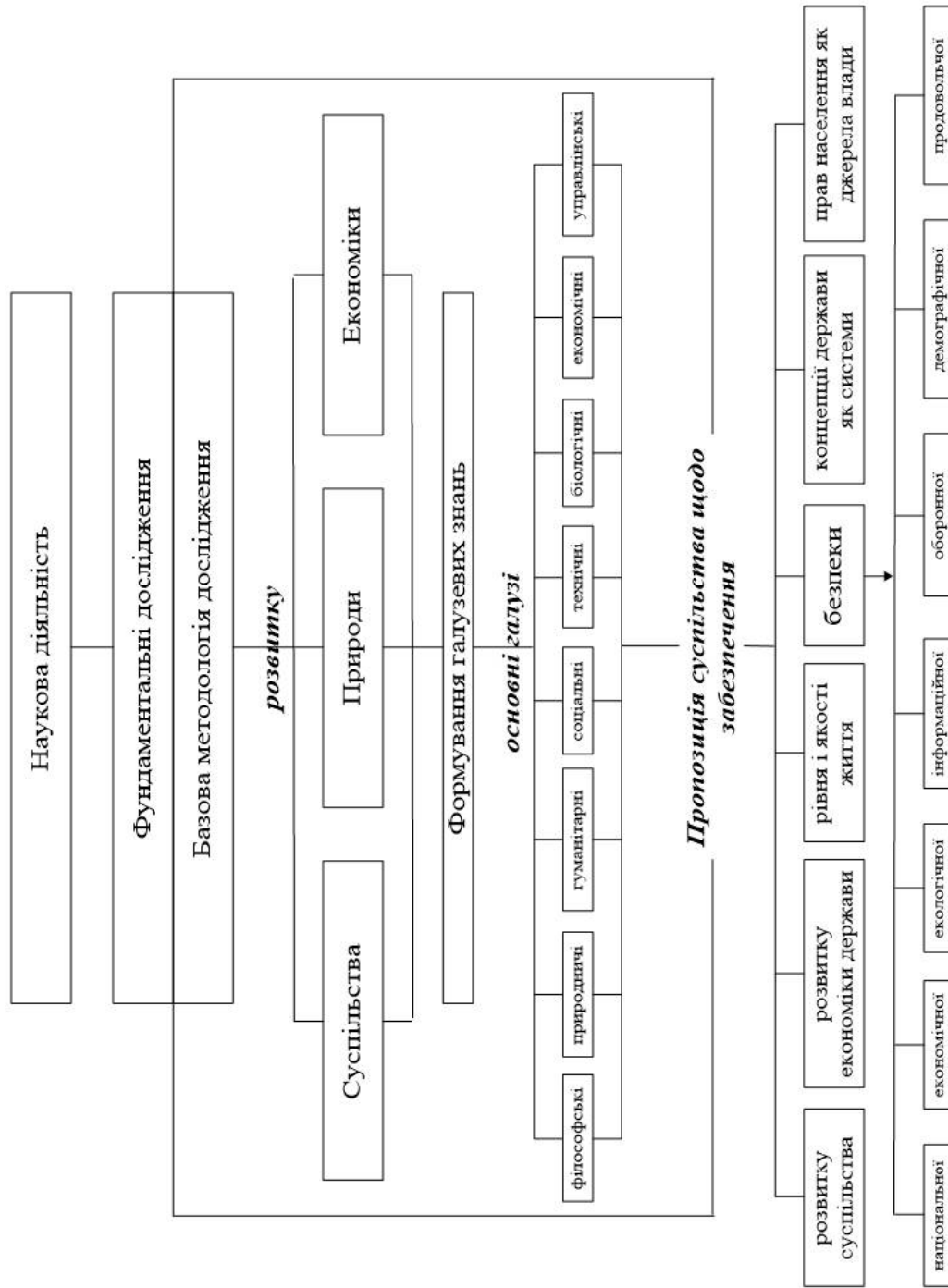

Рис. 1. Взаємозв'язок наукової діяльності і суспільства

Джерело: авторська розробка

Частково погоджуючись з такою позицією, ми вважаємо, що інтелектуальну творчу діяльність необхідно розглядати в широкому аспекті, розкриваючи загальне, спільне, що є характерним для всіх сфер наукової діяльності. При цьому інтелектуальну творчу діяльність необхідно досліджувати з філософської, соціальної, психологічної, економічної та правової точок зору (рис. 2).

За своєю сутністю фундаментальна наука – це вільний творчий пошук нових знань, який не обмежується утилітарними потребами сьогодення. Відповідно до рекомендацій ЮНЕСКО щодо міжнародної стандартизації науки і техніки («Руководство Фраскати») під фундаментальною наукою слід розуміти експериментальні або теоретичні дослідження, націлені на одержання нових знань без будь-якої конкретної мети, пов'язаної із використанням цих знань [5].

У свою чергу, прикладні наукові дослідження слід поділяти залежно від їх спрямованості на: 1) забезпечення національної, екологічної, оборонної та інших видів безпеки; 2) створення науково-технологічних, організаційних, економічних, інформаційних умов розвитку підприємницької діяльності. Такий підхід щодо поділу напрямів наукової діяльності є обґрунтованим і базується на дотриманні певних вимог, а саме:

- пріоритетності фундаментальних досліджень над прикладними;
- пріоритетності задач загальносуспільного, загальнодержавного характеру над частковими і приватними;
- пріоритетності цільової спрямованості суспільства та держави;
- збалансованості загальносистемних, регіональних і мікросистемних цілей і завдань;
- забезпечення єдності інтересів на макро-, мезо- і мікрорівнях управління;
- збалансованості інноваційного державного регулювання з інноваційним саморегулюванням на рівні суб'єктів господарювання.

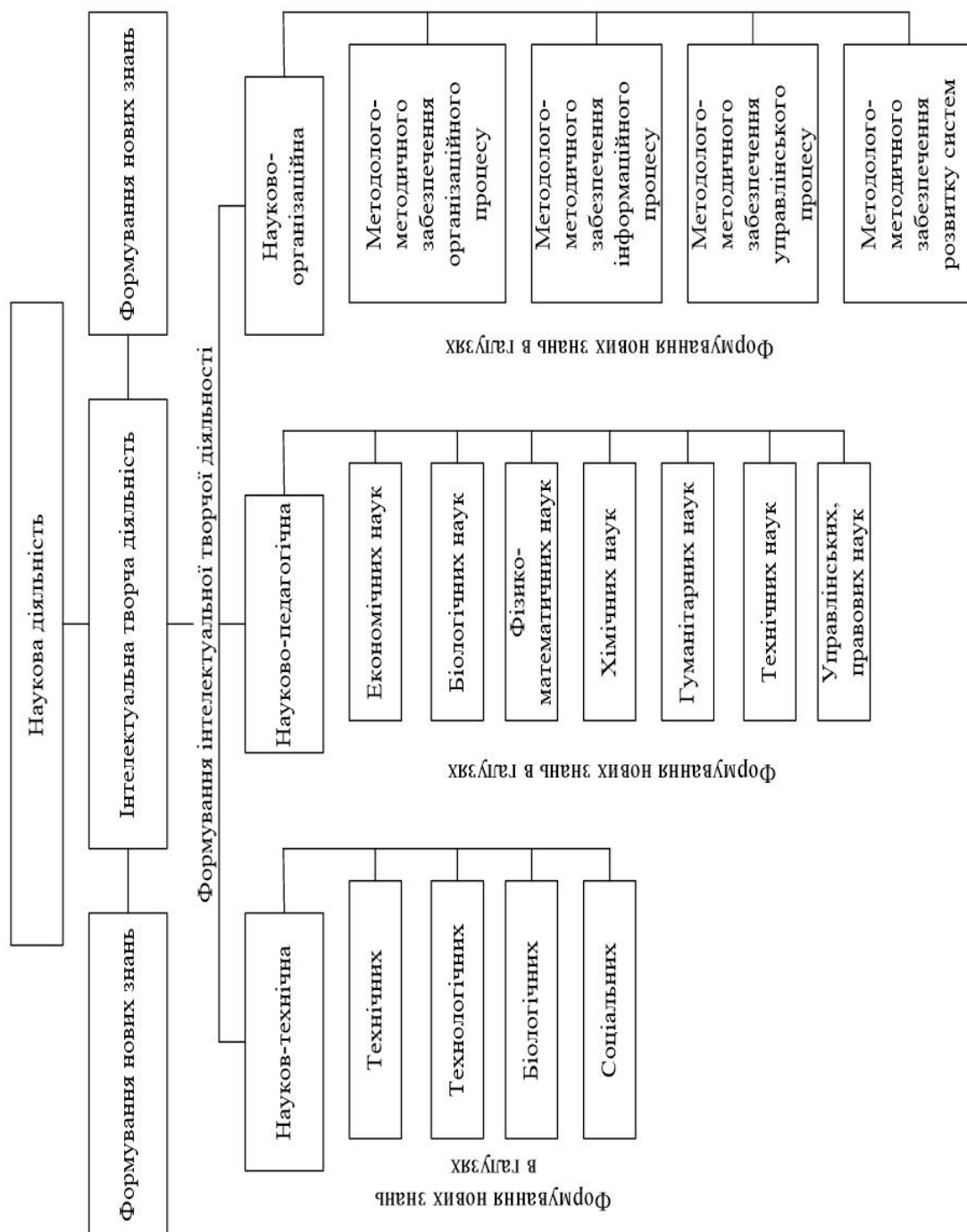

Рис. 2. Напрями формування інтелектуальної творчої діяльності

Джерело: авторська розробка

На нашу думку, дотримання зазначених вимог є основою формування суспільної моделі інноваційного розвитку України, складовою якої є й інноваційний розвиток аграрного сектора економіки. Але при цьому слід враховувати, що суспільна модель інноваційного розвитку може бути сформована лише за умови єдності інтересів держави і підприємницьких структур; роботодавців і найманих працівників, адже система «підлеглий і керівник» ефективна лише в ієрархії при розподілі функцій, правомірності та відповідальності. При нерозвиненій же системі забезпечення єдності інтересів не спрацьовує механізм дії прямої підлеглих, що знижує коефіцієнт використання можливостей до 0,6-0,8. Зазначений висновок підтверджується і дослідженнями вітчизняних науковців [6].

Таким чином, суспільна модель інноваційного розвитку формується на основі єдності інтересів всіх суб'єктів діяльності шляхом поєднання: власності капіталу та інтелектуальної власності робочої сили; атомарного індивідуалізму з колективною діяльністю; всіх суб'єктивних складових організаційної системи по лінії владних відносин «влада керівника-влада підлеглих», «влада підлеглих-влада керівника» та ін.

Важливою конструктивною ланкою в системі трьох головних складових інноваційного розвитку аграрного сектора економіки України – «аграрна наука – аграрна освіта – агропромислове виробництво» є інноваційний розвиток аграрної освіти і університетської науки. У цьому поєднанні аграрна освіта виступає одночасно джерелом поповнення кадрами аграрної науки і головним фактором оволодіння населенням, яке зайняте в агропромисловому виробництві, сучасними знаннями, необхідними для забезпечення економічного розвитку аграрного сектора економіки України на основі використання передових досягнень науки, технологій та інновацій.

Ринкові реформи, які проводилися в нашій державі, здійснювалися, як правило, заради зміни форми власності та комерціалізації всіх видів людської діяльності, в тому числі й освіти та науки, і дуже мало спиралися на ті можливості, які закладені в науково-освітньому потенціалі суспільства. Першим результатом таких ринкових трансформацій стало зни-

ження якісних показників освітньої і наукової діяльності та формування робочої сили, в тому числі її найбільш висококваліфікованої частини.

Наукові дослідження вказують, що саме освіта й наука є одними з найважливіших детермінант продукування пропозицій щодо інновацій та їх впровадження, аніж інші чинники. Подолання перешкод в інноваційному розвитку українського суспільства можливо забезпечити за рахунок науково-освітніх проривів. Встановлено, що ключовою передумовою посилення інноваційності українського суспільства є створення з боку держави умов і можливостей для підвищення рівня освіти населення. Виявлено закономірність: чим вище рівень освіти людини, тим більше вона надає нових пропозицій і успішніше використовує інновації (застосовує нове обладнання, матеріали, технології, у тому числі інформаційні, нові підходи тощо) як у професійній діяльності на основному робочому місці, так і поза ним.

І в цьому наші дослідження підтверджують позицію О.Свінцева, що пріоритетно стратегічний, інформаційно-інтелектуальний, інноваційний ресурс розвитку суспільства, який реалізується через знання, формується з урахуванням стратегії функціонування освітнього комплексу як сукупності механізмів та інституцій виробництва, обміну, розподілу, споживання, привласнення та відтворення освітніх послуг, а освіта, як основна системоутворююча структура, забезпечує розширене відтворення інтелектуального капіталу [7].

В умовах формування інноваційного суспільства функціональними особливостями освіти виступає не тільки здатність надавати тим, хто навчається, нагромаджений в попередні періоди обсяг знань та навичок, але й підвищувати здатність до сприйняття та використання на практиці нових наукових ідей, технічних інструментів та методів виробництва, формувати у працівників новаторські здібності, ініціативу та підприємливість, вольові якості. Лише при раціональному поєднанні вольових якостей із знаннями, навичками, новаторськими здібностями можливо забезпечити синергетичний ефект від науково-освітньої діяльності.

Тому другим важливим чинником процесу інноваційного розвитку є рівень сформованості у населення, яке зайняте в аграрному секторі економіки, вміння вчитися самостійно, займатися самоосвітою упродовж всього життя, що також пов'язано із організацією їхньої професійної підготовки.

Це завдання реалізується на локальному рівні (у загальноосвітніх та закладах вищої освіти) шляхом диференціації та індивідуалізації навчання. У аграрних закладах вищої освіти проблема формування навичок самоосвіти вирішується шляхом введення індивідуальних навчальних планів здобувачів вищої освіти після першого року їх навчання у навчальному закладі. Протягом цього року здобувачів інтенсивно готують до майбутньої самостійної навчальної діяльності, а саме: формують необхідні вміння, допомагають у складанні індивідуального плану, вирішенні інших організаційних питань.

Вирішення соціальних та економічних проблем, що стоять перед вищою аграрною освітою й університетською наукою, буде залежати від того, чи вдасться забезпечити максимальну мобілізацію можливостей і реалізацію здібностей кожної людини як суб'єкта діяльності. У цьому контексті вирішальним у боротьбі за якість послуг вищої освіти як сектора економіки держави стає людський капітал. Людський капітал визначається як сукупність якостей людини, що ґрунтуються на таких відомих поняттях, як здоров'я, природні здібності, освіта, професіоналізм і мобільність, які також характеризують і потенціал конкурентоздатності людського капіталу. Кожен член суспільства повинен бути оптимально пристосованим до професійної діяльності за рахунок максимального використання індивідуальних здібностей та організаційно-вольових якостей. Для досягнення цієї мети необхідно забезпечити інвестиції у вищу освіту і підвищення кваліфікації працездатного населення, а також домогтися прискорення прогресу у вирішенні фундаментального завдання модернізації національної системи освіти для того, щоб кожен член суспільства мав змогу отримати нові знання і навички, які будуть потрібні в процесі навчання впродовж життя [8].

Модернізація аграрної вищої освіти не можлива без проведення ряду реформ, окремі із яких мають радикальний характер. При цьому проводити їх необхідно виважено, щоб зберегти національні надбання та запобігти руйнації напрацьованого роками.

Вважаємо, що методологічно реформування освіти й університетської науки для забезпечення розвитку аграрного сектора повинна базуватися, по-перше, на принципах Великої хартії університетів [9]:

1. Університет є самостійною установою усередині суспільств із різною організацією, що є наслідком розходжень у географічній і історичній спадщині. Він створює, вивчає, оцінює і передає культуру за допомогою досліджень і навчання. Для задоволення потреб навколишнього світу його дослідницька і викладацька діяльність повинні бути морально й інтелектуально незалежними від будь-якої політичної й економічної влади.

2. Викладання і науково-дослідна робота в університетах повинні бути нероздільні для того, щоб навчання в них відповідало потребам, що змінюються, запитам суспільства і досягненням у науковому знанні.

3. Свобода в науково-дослідній і викладацькій діяльності є основним принципом університетського життя. Керівні органи й університети, кожний у межах своєї компетентності, повинні гарантувати дотримання цієї фундаментальної вимоги. Відкидаючи нетерпимість і будучи завжди відкритим для діалогу, університет є ідеальним місцем зустрічі викладачів, що здатні передавати свої знання і володіють необхідними засобами для їхнього удосконалення за допомогою досліджень й інновацій, і студентів, що мають право, здатність і бажання збагатити свій розум цими знаннями.

4. Університет є охоронцем традицій європейського гуманізму. У здійсненні свого покликання він постійно прагне до досягнення універсального знання, перетинає географічні і політичні кордони і затверджує нагальну потребу взаємного пізнання і взаємодії різних культур.

Для подолання розриву в змісті освіти з потребами інноваційної економіки в закладах вищої освіти необхідно за-

провадити механізми, орієнтовані не лише на внутрішні соціально-економічні потреби, але й на забезпечення конкурентоспроможності українського фахівця на світовому ринку праці. Прискорення темпів відновлення технологій вимагає необхідності розроблення адекватного змісту освіти й відповідних технологій навчання.

Тому необхідна термінова реалізація концепції безперервної та випереджаючої освіти, орієнтованої на цілісний розвиток людини як особистості протягом всього життя, на підвищення можливостей її трудової і соціальної адаптації в змінному зовнішньому середовищі. Така система освіти повинна орієнтуватися на випередження розвитку суспільства, професійної кар'єри, особистих навичок і якостей через домінування продуктивних, активно-творчих методів навчання, які передбачають самостійну та творчу діяльність проблемно-практичного характеру.

Поряд з цим, вважаємо, що з метою задоволення зростаючих потреб суспільства, держави й особистості у наукових досягненнях, створення і трансферу нових знань, розвитку дослідної діяльності, підвищення рівня інвестиційної привабливості галузі, регіонів та держави необхідно здійснити комплекс заходів щодо реформування та розвитку університетської науки.

Висновки. Таким чином, сьогодні одним із головних стратегічних завдань держави є забезпечення якості сучасної освіти та науки на основі збереження її фундаментальності і відповідності нагальним потребам особистості, суспільства та держави. Науково-освітня система повинна бути сферою постійної взаємодії зацікавлених сторін – держави, суспільства і громадян, а суб'єкти освітньої та наукової політики повинні мати можливість впливати на них. Реформування освітньої та наукової систем в Україні вимагає адекватних змін внутрішнього менеджменту закладів вищої освіти, переходу на принципи стратегічного планування, маркетингу ринку освітніх і наукових послуг, управління персоналом. Крім того, нові тенденції розвитку закладів освіти вимагають активізації участі громадськості у формуванні освітньої і наукової політики

університетів, перерозподілу повноважень між суб'єктами науково-освітньої системи з орієнтацією на ринкові фактори в розвитку. Лише за цих умов вітчизняна науково-освітня система стане осередком генерації інтелектуального капіталу, інновацій та джерелом інформації про них.

Список використаних джерел:

1. Иноземцев В.Л. За пределами экономического общества : [научное издание] / Иноземцев В.Л. – М. : Academia ; Наука, 1998. – 640с.
2. Ілляшенко С. Сутність, структура і методичні основи оцінки інтелектуального капіталу підприємства / Ілляшенко С. // Економіка України. – 2008.– №11. – С. 16–26.
3. Володін С.А. Інноваційний провайдинг на наукоємному ринку АПК : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра ек. наук : спец. 08.02.02 «Економіка та управління НТП». / Володін С.А. – Київ, 2006. – 38 с.
4. Володін С.А. Теоретико-методологічні та організаційні засади інноваційного провайдингу на наукоємному аграрному ринку. / Володін С.А. – К. : Нічлава, 2007. – 384с.
5. Frascati Manual: Proposed Standard Practice for Surveys on Research and Experimental Development [Electronic resource]. – URL: <http://www.oecd.org/sti/inno/frascaticmanualproposedstandardpracticeforsurveysonresearchandexperimentaldevelopment6thedition.htm> (date of treatment: 15.11.2017).
6. Гудзинський О.Д. Менеджмент в системі агробізнесу. / Гудзинський О.Д. –К. : Урожай, 1994. – 237 с.
7. Свінцов О.М. Трансформація освітнього комплексу економіки в умовах ринкових перетворень: проблеми соціально-економічної ефективності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра ек. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством». / Свінцов О.М. – Донецьк, 2009. – 40 с.
8. Сиренко Н. М. Управління стратегією інноваційного розвитку аграрного сектора економіки України : монографія. / Сиренко Н. М. – Миколаїв, 2010. – 416 с.
9. Bologna Declaration. Joint Declaration of the European Ministers of Education Convened in Bologna on the 19th of June 1999 [Electronic resource]. – URL: http://www.magna-charta.org/resources/files/BOLOGNA_DECLARATION.pdf (date of treatment: 15.11.2017).

Н. М. Сиренко. *Інтелектуальний капітал в системі науково-образовательного забезпечення аграрної економіки*

В статті обґрунтовані теоретико-методологічні аспекти інтелектуального капіталу в системі науково-образовательного забезпечення аграрної економіки. Визначено структуру інтелектуального капіталу в аграрному секторі, взаємозв'язок наукової діяльності та суспільства, напрямки формування інтелектуальної творчої діяльності в аграрному секторі. Охарактеризовано особливості розвитку аграрної освіти та університетської науки, основні пріоритети їх реформування.

Ключевые слова: *інтелектуальний капітал, людський капітал, інтелектуальна власність, науково-образовательне забезпечення, аграрна економіка.*

N. Sirenko. **Intellectual capital in the system of scientific and educational providing of the agrarian economy**

The article substantiates the theoretical and methodological aspects of intellectual capital in the system of scientific and educational providing of agrarian economy. The structure of intellectual capital in the agrarian sector, the interrelationship of scientific activity and society, the directions of formation of intellectual creative activity in the agrarian sector are determined. The peculiarities of the development of agrarian education and university science, the main priorities of their reforming are characterized.

Keywords: *intellectual capital, human capital, intellectual property, scientific and educational providing, agrarian economy.*